

نگارگری ایران در دوره قاجار

تألیف:

حسن هاشمی زرج آباد

استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه بیرجند

مجید ساریخانی

استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهر کرد

سرشناسه	هاشمی زرج آباد، حسن
عنوان و نام پدیدآور	نگارگری ایران در دوره قاجار / تألیف حسن هاشمی زرج آباد، مجید ساریخانی. مشهد، جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۹۳.
مشخصات نشر	انتشارات دانشگاه بیرجند.
مشخصات ظاهری	۱۳۵ ص: مصور .
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۲۴-۳۱۹-۷
وضعیت فهرست نویسی	فیا.
یادداشت	کتابنامه : ص. ۱۳۱- [۱۳۵].
موضوع	میناتور ایرانی - قرن ۱۲ و ۱۳ ق.
موضوع	نقاشی ایرانی - قرن ۱۲ و ۱۳ ق.
موضوع	نقاشی اسلامی - ایران
موضوع	میناتور اسلامی - ایران
شناسه افزوده	ساریخانی، مجید، نویسنده همکار.
رده بندی کنگره	ND۱۳۳۷/۵۲۵ ن ۸۲
رده بندی دیوئی	۷۵۱/۷۷۰۹۵۵

خدمات نشر انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد

مشهد میدان آزادی، پردیس دانشگاه فردوسی، سازمان مرکزی جهاد دانشگاهی مشهد

ص. پ. ۱۳۷۶ - ۹۱۷۷۵ تلفن ۳۸۸۳۲۳۶۷ مرکز بخش ۳۸۸۴۲۲۳

E-mail: info@jdmppress.com www.jdmppress.com

نگارگری ایران در دوره قاجار

تألیف: حسن هاشمی زرج آباد، مجید ساریخانی

حروفچینی: واژگان خرد / لیتوگرافی: مشهد اسکنر / چاپ و صحافی: چاپ نیکو

چاپ اول پاییز ۱۳۹۳ / ۱۱۰۰ نسخه

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۴-۳۱۹-۷ ISBN: 978-964-324-319-7

کلیه حقوق نشر برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۸۰,۰۰۰ ریال

به نام خداوند جان و خرد

نشر آثار علمی اصیل و ارزنده اعضای هیئت علمی در دانشگاه،
ترجمه آثار معتبر و ارزنده و نتایج پژوهش‌های بدیع، از جمله
اهداف انتشارات دانشگاه بیرجند است.
امید است با توفیق الهی در انجام این رسالت، گامی مؤثر در
رسیدن به خودکفایی علمی میهن عزیز اسلامیمان برداریم.

انتشارات دانشگاه بیرجند

فهرست

۸	پیشگفتار.....
۱۱	۱. سیر تحول نگارگری ایران از صدر اسلام تا اواخر صفوی.....
۳۹	۲. نقاشی فرنگی سازی در ایران (زمینه های شکل گیری نقاشی قاجاری).....
۴۴	علل رایج شدن شیوه فرنگی سازی در ایران.....
۴۴	ورود هیأت های سیاسی و بازرگانی اروپاییان به ایران.....
۴۵	ورود نقاشان اروپایی به ایران.....
۴۵	جوست لمپ.....
۴۵	فلیپس ون آنجل.....
۴۵	تعلیم نقاشان ایرانی از نقاشان فرنگی.....
۴۷	۳. تاریخ نقاشی ایران در دوره قاجاریه.....
۴۷	۱-۳ تاریخ نقاشی در اوایل دوره ی قاجار.....
۴۸	نقاشی و نقاشان عهد فتحعلی شاه (اوایل قاجار).....
۵۴	۲-۳ نقاشی ایران در اواسط دوره قاجار (عهد ناصر).....
۶۳	۳-۳ نقاشی ایران در اواخر دوره قاجار (عهد کمال الملکی).....
۶۹	۴. مضامین نقاشی دوره قاجار.....
۶۹	۱-۴ نقاشی با مضمون شیوه اروپایی.....
۷۰	نقاشی رنگ و روغن.....
۷۱	سایه و روشن.....
۷۲	پرسپکتیو.....
۷۳	عوامل مؤثر در شیوع نقاشی فرنگی در ایران.....
۷۳	ورود هیأت های سیاسی و بازرگانی اروپاییان به ایران.....

- ۴-۲ نقاشی قاجار با مضمون درباری..... ۷۴
- ۴-۳ بررسی نقاشی ایران در دوره قاجار با مضمون گل و مرغ..... ۸۱

۵. تکنیک‌های ساختاری- تزینی نقاشی ایران در دوره قاجار..... ۸۷

- ۵-۱ بررسی نقاشی زیرلاکی ایران در عهد قاجار..... ۸۷
- پیشینه تاریخی نقاشی لاکی در ایران..... ۸۷
- انواع نقاشی‌های لاکی از نظر زمینه..... ۹۰
- فن‌شناسی نقاشی لاکی با زمینه چوب..... ۹۰
- مواد و وسایل مورد نیاز در نقاشی لاکی..... ۹۱
- قلمدان‌های لاکی..... ۹۴
- تکنیک ساخت قلمدان در عهد قاجار به..... ۹۴
- انواع قلمدان از دیدگاه تزینی..... ۹۵
- تفاوت قلمدان‌های عصر صفوی با دوره قاجار..... ۹۶
- انواع قلمدان از نظر اندازه..... ۹۶
- انواع قلمدان از نظر مواد به کار رفته در آن..... ۹۷
- جعبه قلمدان و محتویات آن..... ۹۷
- جعبه‌های آرایش لاکی..... ۹۷
- قاب آینه‌های لاکی دوره قاجار..... ۱۰۰
- انواع قاب آینه‌ها از نظر تکنیک تزینی..... ۱۰۱
- قاب آینه‌های منبت..... ۱۰۱
- قاب آینه‌های لاکی..... ۱۰۱
- ۵-۲ نقاشی چاپ سنگی در ایران..... ۱۰۳
- مصورسازی کتب با چاپ سنگی..... ۱۰۴
۱. نقاشی‌های چاپ سنگی با مضمون نقاشی‌های سنتی و باستانی ایران..... ۱۰۶
۲. نقاشی چاپ سنگی با مضمون مذهبی..... ۱۰۷
۳. نقاشی‌های چاپ سنگی با مضامین عامیانه، شاعرانه و عاشقانه..... ۱۰۸
- ۵-۳ نقاشی‌های باسمه‌ای ایران در دوره قاجار..... ۱۰۸
- شیوه و تکنیک ساخت باسمه..... ۱۰۹
- ۵-۴ نقاشی عامیانه بازتاب هویت ایرانی در دوره قاجار: (نقاشی قهوه‌خانه‌ای)..... ۱۱۲
- نقاشی قهوه‌خانه‌ای با مضمون حماسی..... ۱۱۴
- نقاشی قهوه‌خانه‌ای با مضمون مذهبی..... ۱۱۷
- گروه اول شمایل‌هایی از حضرت امیر و خاندانش..... ۱۱۸

۱۱۸	گروه دوم شمایل‌هایی از مراسم محرم و تاسوعا و عاشورا
۱۲۱	۵-۵ نقاشی دیواری
۱۲۱	نقاشی دیواری در دوره صفوی
۱۲۵	۵-۶ نقاشی پشت شیشه
۱۲۶	مضامین نقاشی پشت شیشه در دوره قاجار
۱۲۶	نقاشی پشت شیشه با مضمون درباری
۱۲۶	نقاشی پشت شیشه با مضمون مذهبی
۱۲۶	نقاشی پشت شیشه با مضمون گل و مرغ
۱۲۷	جایگاه نقاشی پشت شیشه
۱۲۷	نقاشی پشت آینه
۱۲۷	نقاشی روی آینه
۱۲۷	مراحل کار و شیوه اجرای نقاشی پشت شیشه
۱۲۸	نتیجه‌گیری

۱۳۱	منابع
-----	-------

پیشگفتار

اصول نقاشی شیوه قاجار ریشه در تکنیک‌ها و مضامین نقاشی ایرانی و نقاشی شیوه فرنگی (اروپایی) دارد. نقاشی ایرانی زاینده فکر و ذهنیات نقاش و برگرفته از شواهد عینی و موجود در طبیعت می‌باشد. آثار نقاشی ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخی دیده شده است. از دوره پیش از تاریخ، نقش و نگارهای روی سفال‌ها (فلات مرکزی ایران، تپه سیلک) و نقاشی‌های دیواری غارهای لرستان قابل ذکر هستند.

نقاشی ایرانی در دوره‌های هخامنشی (نقوش دیواری کاخ شوش به نام سربازان جاویدان و نقش برجسته‌های تخت جمشید)، اشکانی (نقوش دیواری معابد و کاخ‌های کوه خواجه و دورا-روپوس)، ساسانی (نقوش دیواری پنج کنت، شرق سمرقند، قلعه دختر انوشیروان، دورا-روپوس، شوش و نقوش موزائیکی بیشاپور و همچنین نقاشی‌های مانی قابل ذکر و تحقیق می‌باشند).

نگارگری ایرانی در دوران اسلامی مکاتب مختلفی را شامل می‌شود که هر یک دارای ویژگی‌های نشأت گرفته از شرایط سیاسی و اجتماعی است؛ این ادوار و مکاتب عبارتند از:

- صدر اسلام (نقاشی‌های دیواری کاخ سبزپوشان بیشاپور و دیوارنگاره‌های لشکری بازار)،
- سلجوقی (نسخه ورقه و گلشاه با ۷۱ مجلس نقاشی، کاشی‌ها و سفالینه‌های منقوش)،
- ایلخانی (از آثار این دوره علاوه بر کاشی‌ها و سفال‌ها به نسخ مصور این دوره همچون تاریخ طبیعی منافع الحيوان ابن بختیشوع؛ الآثار الباقیه ابوریحان بیرونی؛ قطععاتی از نسخه جامع التواریخ رشیدالدین فضل‌الله همدانی و شاهنامه دموت می‌توان اشاره کرد)،
- آل جلایر (دیوان خواجوی کرمانی با نقاشی‌های جنید؛ آل مظفر (سه نسخه تاریخ‌دار شاهنامه)؛ آل مظفر (نسخه مصور شاهنامه سال ۷۳۳ ه. ق.)،
- دوره تیموری شامل مکاتب شیراز (نسخه‌های مصور عجایب المخلوقات قزوینی و شاهنامه سال ۱۳۷۰؛ ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی در مکتب هرات)، بوستان سعدی (۸۵۳ ه. ق.)، نسخه خمسه نظامی (۸۹۹ ه. ق.)، گلستان سعدی (۸۳۰ ه. ق.)،

- مکتب بخارا (مخزن الاسرار ۹۵۲ ه. ق، بوستان سعدی ۹۵۶ ه. ق)،
 - مکتب تبریز (شاهنامه مجموعه کورکیان)،
 - دوره صفوی شامل مکاتب تبریز، قزوین، خراسان (مشهد)، اصفهان و هند و ایرانی است؛ این دوره شروع ارتباط ایران با کشورهای اروپایی و تأثیرپذیری هنر و نقاشی ایرانی از نقاشی فرنگی است. به همین خاطر در این دوره آرام آرام نقاشان با شیوه نقاشی اروپایی آشنا می‌شوند و به دنبال آن از اواخر دوره صفوی تا پایان عهد قاجار شاهد کم‌رنگ شدن هویت ایرانی در نقاشی ایرانی در مؤلفه‌های زیر هستیم:
 - سوق پیدا کردن نقاشی ایرانی به عالم عین و ماده،
 - ترکیب عناصر ناهمگون مانند لباس‌ها و اشیاء،
 - استفاده از رنگ و روغن،
 - استفاده از سایه و روشن و پرسپکتیو (عمق دادن به آثار و دوری و نزدیکی آن‌ها).
- اما در نقاشی‌های مکاتب فوق‌الذکر قبل از شروع تأثیرپذیری از نقاشی فرنگی مؤلفه‌های هویت نقاشی ایرانی را می‌توان به اختصار به شرح زیر آورد:
- تأکید بر تخیل و تمثیل و گریز از دنیای عینی و مادی،
 - گستردگی نور و نماد آن در نقاشی،
 - پرهیز از شبیه‌سازی و گرایش به عالم خیال و تمثیل،
 - پرهیز از حجم‌سازی، سایه و روشن و پرسپکتیو که ویژگی‌های جهان عینی و مادی است،
 - نادیده گرفتن ترتیب زمانی و همزمان کردن حوادث،
 - از میان بردن بعد مکانی،
 - پیوند نزدیک با مضامین عرفانی، حماسی و مذهبی،
 - پیوند با نسخه‌های خطی در دوره‌های مختلف به خصوص شاهنامه فردوسی.
- این کتاب به نقاشی ایران در دوره قاجار پرداخته و اهم بحث‌هایی که به آن پرداخته شده است و نگارندگان بر آن تأکید داشته‌اند عبارتند از:
- سیر تحول نگارگری ایران از صدر اسلام تا اواخر دوره صفوی،
 - شکل‌گیری نقاشی شیوه قاجاری و شروع نقاشی فرنگی‌سازی در ایران،
 - تاریخ نقاشی ایران در دوره قاجاریه،
 - مضامین نقاشی در دوره قاجاریه،
 - تکنیک‌های ساختاری - تزئینی نقاشی ایرانی در دوره قاجار.

امید است که این کتاب مورد استفاده پژوهشگران، محققان، دانشجویان و علاقه‌مندان به هنر ایران واقع گردد و اگر کم و کاستی در کار دیده می‌شود نگارندگان را با ارائه نقطه‌نظرها، انتقادات سازنده و دیدگاه‌هایشان مستفیذ بدانند. قبلاً از استاد ارجمندمان، جناب آقای دکتر محمود طاووسی که در مراحل این کار با ارائه نظراتشان در این زمینه نگارندگان را همیاری کردند نهایت تشکر را داریم و همچنین از رئیس کل محترم موزه ملی ایران، جناب آقای محمدرضا کارگر، و مسئول محترم بخش اسلامی موزه ملی، سرکار خانم دکتر زهره روح‌فر که همواره مشوق نگارندگان در عرصه تحقیق و پژوهش بوده‌اند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

حسن هاشمی زرج‌آباد
مجید ساریخانی

www.ketab.ir